

Wioletta Junik

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

ORCID: 0000-0002-4535-5302

Polsko-ukraińska współpraca na rzecz rozwoju systemu profilaktyki zachowań ryzykownych dzieci i młodzieży w Ukrainie

Celem artykułu jest próba zdiagnozowania stanu rozwoju systemu profilaktyki zachowań ryzykownych w Ukrainie i ukazanie możliwości wspierania go poprzez partnerstwo polsko-ukraińskie, w ramach współpracy uniwersyteckiej Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy i Państwowego Uniwersytetu im. Iwana Franki w Drohobyczu. Artykuł jest pierwszą w Polsce próbą ukazania znaczenia, przebiegu i efektów polsko-ukraińskiej współpracy instytucjonalnej nawiązanej na rzecz rozwoju systemu profilaktyki w Ukrainie. Artykuł rozpoczyna charakterystyka roli Polski w tej współpracy. Dalej podjęto próbę zdiagnozowania rozwoju systemu profilaktyki sporządzoną na podstawie analizy regulacji prawnych i wynikających z nich praktyk społecznych stosowanych w Ukrainie i zwrócono uwagę na potrzeby w zakresie rozwoju systemu profilaktyki. Na końcu zaprezentowano pionierskie działania instytucjonalne na rzecz rozwoju systemu profilaktyki, podjęte w ramach polsko-ukraińskiej współpracy. W artykule zastosowano metodę monograficzną: analizę treści, badanie dokumentów i materiałów.

Słowa kluczowe: pedagogika społeczna, dzieci i młodzież, polsko-ukraińska współpraca, profilaktyka oparta na dowodach, profilaktyka zachowań ryzykownych, profilaktyka uzależnień, system profilaktyki

Polish-Ukrainian cooperation for the development of prevention of risky behavior of children and youth in Ukraine

The aim of the article is to attempt to diagnose the state of development of the risk behavior prevention system in Ukraine and to show the possibilities of supporting it through the Polish-Ukrainian partnership, as part of university cooperation between Kazimierz Wielki Uni-

versity in Bydgoszcz and the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. The article is the first attempt in Poland to show the significance, course and effects of Polish-Ukrainian institutional cooperation established for the development of the prevention system in Ukraine. The article begins with a description of the role of Poland in this cooperation. Further, an attempt was made to diagnose the development of the prevention system based on the analysis of legal regulations and the resulting social practices used in Ukraine, and attention was drawn to the needs for the development of the prevention system. Finally, pioneering institutional activities for the development of the prevention system, undertaken as part of Polish-Ukrainian cooperation are described. The article uses the monographic method: content analysis, examination of documents and materials.

Keywords: social pedagogy, children and youth, Polish-Ukrainian cooperation, evidence-based prevention, prevention of risky behaviors, addiction prevention, prevention system

Wprowadzenie

Polska jako kraj Unii Europejskiej (UE) ma za zadanie rozwijać stosunki z państwami z nią sąsiadującymi, dążąc do utworzenia przestrzeni dobrobytu i dobrego sąsiedztwa, charakteryzującej się bliskimi i pokojowymi stosunkami opartymi na współpracy zgodnie z wartościami UE¹. Realizacja tego celu wiąże się między innymi z podejmowaniem współpracy międzynarodowej na rzecz rozwiązywania powszechnych problemów społecznych, uważanych za poważne zagrożenie dla zdrowia i życia obywateli UE i krajów partnerskich. Do nich zalicza się te wynikające z picia alkoholu i używania narkotyków oraz podejmowania innych zachowań ryzykownych dla zdrowia, których nadal w wielu krajach nie rozwiązuje się systemowo. Jednym z państw starających się zmienić ten stan rzeczy jest Ukraina, która aspiruje do bycia członkiem UE². Jej złożona sytuacja geopolityczna (w tym rosyjska agresja zbrojna) i toczące się procesy transformacyjne, przyczyniające się do niestabilności i kryzysów we wszystkich sferach życia społecznego³, sprzyjają wzrostowi problemów alkoholowych i narkotykowych. Z kolei odrzucenie socjalistycznego modelu rozwoju, otwarcie granic, rozwój społe-

¹ Art. 8. Traktatu o Unii Europejskiej (Dz.U. 2004.90.864/30).

² Układ stowarzyszeniowy został ratyfikowany 1 września 2017 roku. Zaczepnięte 1 lutego 2020. Strona internetowa <https://www.consilium.europa.eu/pl/policies/eastern-partnership/ukraine/>

³ Ukraina bywa postrzegana jako kraj, który stracił swoje możliwości pomimo posiadanych zasobów rozwojowych. Mówi się o zastojach w procesie transformacji Ukrainy, utracie szansy na ekonomiczną konkurencyjność na rynkach światowych z powodu zawłaszczenia przez interesy osób prywatnych – „oligarchów” dużej części systemu gospodarczego w toku nieuczciwego procesu prywatyzacji (Romaniuk i Semigina, 2018).

czeństwa informacyjnego, uzyskanie dostępu do informacji międzynarodowych, zainicjowanie badań naukowych nad warunkami społecznymi, zmiany ustawodawcze służące rozwiązywaniu dotkliwych problemów społecznych dają Ukrainie okazję do tworzenia systemowych rozwiązań w obszarze przeciwdziałania problemom alkoholowym, narkotykowym i innym zachowaniom ryzykownym. Rozwój badań naukowych nad rozmiarami i specyfiką używania substancji psychoaktywnych wśród populacji ogólnej oraz wśród dzieci i młodzieży przyczynia się do poszukiwania nowych, skutecznych rozwiązań profilaktycznych i terapeutycznych. Obserwuje się włączanie do działań diagnostycznych, profilaktycznych i leczniczych specjalistów w dziedzinie nauk społecznych (Okulicz-Kozaryn, 2017). Na poziomie prawno-administracyjnym zauważalne jest odchodzenie od koncepcji profilaktyki rozumianej jako walka z samymi uzależnieniami za pomocą strategii medyczno-restrykcyjnych, na rzecz myślenia o rozwiązywaniu problemów alkoholowych i narkotykowych w kategoriach szerszej pojmowanych działań na rzecz zdrowia. Zgodnie z aktualnym dorobkiem nauki o profilaktyce (*prevention science*) powinny one polegać na promocji zdrowia, profilaktyce uzależnień (profilaktyce uniwersalnej, selektywnej i wskazującej) oraz na terapii uzależnień i rehabilitacji po leczeniu⁴. W tak sklasyfikowanych obszarach działań na rzecz zdrowia profilaktyka uzależnień interpretowana jest jako wszelkie działania uprzedzające i ograniczające problemy związane z używaniem substancji psychoaktywnych i innymi zachowaniami ryzykownymi prowadzącymi do uzależnień, a nie jako działania o charakterze leczniczym – terapeutycznym (Ostaszewski, 2016).

Coraz częściej w Ukrainie pojawia się zainteresowanie zachodnim (w tym polskim) modelem radzenia sobie z problemami alkoholowymi i narkotykowymi, opartym na obowiązujących w UE standardach jakości w profilaktyce. Bliiskość terytorialna, ale także podobieństwo problemów związanych z przejściem od członkostwa w bloku krajów postsowieckich do członkostwa w UE, sprawiają, że Polska ze swoimi doświadczeniami i rozwiązaniami jest atrakcyjnym partnerem do współpracy w obszarze profilaktyki (Okulicz-Kozaryn i Brzózka, 2018; Щудло, Юнік і Окулич-Козарн, 2019).

Wraz z wejściem na drogę transformacji politycznej, gospodarczej i społecznej w Polsce rozpoczęto poszukiwania systemowych rozwiązań problemów alkoholowych i narkotykowych. Jednym z kluczowych momentów rozwoju systemu

⁴ W 1994 roku Patricia J. Mrazek i Robert J. Haggerty zaproponowali nowe rozróżnienie obszarów oddziaływań profilaktycznych, wprowadzone przez The Center for Substance Abuse Prevention (Centrum Profilaktyki Uzależnień) na terenie Stanów Zjednoczonych od 2003 roku, a od 2005 roku upowszechniane w krajach Unii Europejskiej. Podział ten istotnie zmienia rozumienie zagrożeń, klasyfikację grup ryzyka oraz wpływa na dobór celów i metod oddziaływań profilaktycznych. Po raz pierwszy w Polsce napisał o tym Krzysztof Ostaszewski (2005).

profilaktyki było powołanie przez Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej w 1993 roku Państwowej Agencji Rozwiązywania Problemów Alkoholowych (PARPA) i Krajowego Biura do spraw Przeciwdziałania Narkomanii (KBPN) – agencji rządowych odpowiedzialnych za projektowanie, wdrażanie, realizację oraz monitorowanie rozwiązań systemowych. Budowanie systemu profilaktyki ułatwiły zmiany ustawodawcze oraz oddolne zaangażowanie wielu środowisk praktyków, naukowców, organizacji społecznych, samorządów, Kościoła katolickiego i innych związków wyznaniowych. Przez ponad dwie dekady obydwie agencje dokładały wszelkich starań, by powstający system opierał się na aktualnej wiedzy naukowej i skutecznych, sprawdzonych w Polsce i na świecie praktykach profilaktycznych, z uwzględnieniem międzynarodowych standardów wyznaczonych przez WHO i UE⁵.

Dziś do atutów polskiego systemu profilaktyki zaliczyć można: istnienie zaplecza prawno-administracyjnego (ustawy i akty wykonawcze, fundusze celowe, państwowe i pozarządowe struktury instytucjonalne), stosowanie dobrych praktyk opartych na dowodach naukowych takich jak system rekomendacji programów profilaktycznych, systematyczne monitorowanie zachowań ryzykownych dzieci i młodzieży poprzez prowadzenie badań naukowych czy też kształcenie kadr na poziomie szkolnictwa wyższego do realizacji działań profilaktycznych, i wiele innych rozwiązań. Pomimo tego w Polsce nadal pozostaje wiele do zrobienia w kwestii poprawy stanu profilaktyki (Poleszak, 2019; Porzak, 2019). Zwłaszcza na poziomie wdrażania rozwiązań systemowych do praktyki społecznej, w tym praktyki oświatowej. Do słabych stron systemu profilaktyki zaliczyć można między innymi: brak wystarczających nakładów na profilaktykę szkolną, niedostatki kadrowe specjalistów do spraw profilaktyki w szkołach, czyli zbyt małą liczbę szkół wyższych przygotowujących kadry profilaktyczne czy niechęć praktyków do przyjmowania naukowego podejścia przy realizacji działań profilaktycznych. Jednak różnica pomiędzy Polską a Ukrainą polega na tym, że polski system już istnieje, posiada zaplecze naukowe, jest stale rozwijany i udoskonalany, natomiast ukraiński jest na etapie konceptualizacji. Dlatego ponad 30-letnie polskie doświadczenia związane z rozwijaniem systemu profilaktyki mogą być dla decydentów i środowisk zajmujących się profilaktyką w Ukrainie przydatnymi wskazówkami do poszukiwania koncepcji rozwoju systemu profilaktyki i unikaniu rozwiązań, które w polskiej praktyce okazały się nieefektywne.

⁵ Mowa o europejskich standardach jakości opracowanych przez Partnerstwo Standardów w Profilaktyce (podmiot skupiający siedem organizacji europejskich) i rozpowszechnianych przez Europejskie Centrum Monitorowania Narkotyków i Narkomanii (The European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction – EMCDDA) – agencję UE, opracowanych przez Angelinę Brotherhood, Harrego R. Sumnall (2011).

Stan rozwoju systemu profilaktyki zachowań ryzykownych dzieci i młodzieży w Ukrainie

W każdym państwie podstawą rozwoju systemu skutecznej profilaktyki uzależnień jest odpowiednie prawodawstwo, które określa politykę społeczną wobec problemów związanych z używaniem substancji psychoaktywnych i innymi zachowaniami ryzykownymi. W ostatnim dziesięcioleciu władze państwowe Ukrainy wydały wiele aktów prawnych zawierających zupełnie nowe zobowiązania i wytyczne w kwestii przeciwdziałania zagrożeniom szeroko pojętego zdrowia społeczeństwa ukraińskiego.

W 2010 roku Rząd Ukrainy zatwierdził strategiczny akt prawny pod nazwą *Plan działania na rzecz realizacji koncepcji polityki państwowej w zakresie przeciwdziałania rozprzestrzenianiu się uzależnienia od narkotyków, handlu narkotykami, substancjami psychotropowymi i prekursorów⁶ na lata 2011–2015* (Кабінет Міністрів України, 2010).

Był to pierwszy dokument, który obligował kilka resortów do realizacji działań o charakterze profilaktycznym i edukacyjnym na rzecz dzieci, młodzieży i ich rodziców. Celem było: przeciwdziałanie narkomanii, promocja zdrowego stylu życia, rozwijanie umiejętności przeciwdziałania szkodliwym skutkom używania narkotyków lub substancji psychotropowych. Plan uwzględniał przygotowanie nowych programów szkoleniowych dla kadr zajmujących się profilaktyką w środowiskach młodzieżowych, monitorowanie skuteczności profilaktyki narkotykowej. Zalecano w nim przeprowadzanie psychologicznych ekspertyz treści materiałów informacyjnych poświęconych profilaktyce narkomanii upowszechnianych wśród młodzieży, celem wycofania z użytku tych o charakterze jatrogennym. W praktyce oświatowej wdrażanie planu odbywało się poprzez wytyczne dla władz oświatowych poszczególnych obwodów, zawarte w listach Ministra Oświaty i Nauki w sprawie pracy profilaktycznej zapobiegającej rozprzestrzenianiu się uzależnień od narkotyków. Listy zobowiązywały do stosowania konkretnych form i metod oddziaływań edukacyjnych i profilaktycznych wcześniej sprawdzonych w różnych środowiskach oświatowych. Rekomendowano realizację określonych treści zajęć profilaktycznych wraz z wykorzystywaniem wskazanych materiałów metodycznych. Najczęściej proponowane aktywności miały charakter krótkotrwałych oddziaływań profilaktycznych opartych na strategiach informacyjnych typu: kampanie, konkursy, wystawy, prelekcje, debaty, spotkania

⁶ Według Głównego Inspektoratu Sanitarnego (2018) prekursorzy narkotyków to substancje chemiczne do wytwarzania np. produktów farmaceutycznych, kosmetyków, perfum, detergentów itp. Są przedmiotem obrotu na potrzeby legalnych zastosowań, ale niektóre z nich mogą zostać wykorzystane do produkcji narkotyków.

ze specjalistami. Zachęcanie do ich realizacji argumentowano wynikami przykładowych badań sondażowych typu ex post przeprowadzonych wśród uczniów. Ponadto wytyczne wskazywały na konieczność doskonalenia kompetencji profilaktycznych przez kadry oświatowe oraz zalecały formy sprzyjające popularyzacji wiedzy z zakresu profilaktyki w szkołach i poza nimi (Міністерство Освіти і Науки України, 2013).

Istotny z perspektywy tworzenia długofalowej polityki antynarkotykowej i wprowadzania obowiązujących w UE i na świecie standardów jej jakości był także wydany w 2013 roku *Dekret Rady Ministrów Ukrainy w sprawie zatwierdzenia Państwowej Strategii Antynarkotykowej na okres do 2020 roku* (Кабінет Міністрів України, 2013). To akt prawny, w którym rozwiązywanie problemów związanych z narkomanią stało się po raz pierwszy wydzielonym obszarem w polityce społecznej⁷. W dekreście konieczność opracowania strategii uzasadniono faktem rozprzestrzeniania się uzależnienia od narkotyków i przestępczości narkotykowej w Ukrainie, co uznano za jeden z najpoważniejszych problemów społecznych ostatnich dziesięciu lat. Do jego konsekwencji zaliczono wiele szkód zdrowotnych i społecznych oraz zagrożeń dla bezpieczeństwa narodowego państwa. Za cel strategii przyjęto określenie charakteru i aktualnych trendów w polityce społecznej państwa w zakresie narkotyków, a zapobieganie ich używaniu przez dzieci i młodzież uczyniono priorytetem tej polityki. Dostrzeżono też konieczność zapobiegania zachowaniom ryzykownym związanym z łącznym używaniem legalnych i nielegalnych substancji psychoaktywnych. W dekreście nowością były zapisy świadczące o zapotrzebowaniu na politykę społeczną, która w rozwiązywaniu problemów narkotykowych powinna wykorzystywać podejście nazywane profilaktyką opartą na dowodach naukowych (*Evidence-Based Prevention*⁸). Potwierdzeniem tego były zalecenia dotyczące realizowania określonych celów, form i metod profilaktyki uzależnień wraz z ich charakterystyką, w których pojawiła się terminologia specyficzna dla tego podejścia. Wyrażał to między innymi zapis o konieczności wdrażania najlepszych spośród sprawdzonych praktyk międzynarodowych i krajowych w zakresie strategii prewencyjnych służących rozwijaniu umiejętności życiowych. Ponadto sformułowano zalecenie do-

⁷ Dotychczas był to element pracy socjalnej, wpisujący się w jej cel sformułowany jako zapobieganie trudnym sytuacjom życiowym dzieci i młodzieży oraz ich rodzin, ponadto niemoralnym, bezprawnym zachowaniom w rodzinach, wśród dzieci i młodzieży, wywołującym negatywne skutki dla ich życia i zdrowia, a także zapobieganie wpływowi i rozprzestrzenianiu się społecznie niebezpiecznych chorób wśród dzieci i młodzieży. Reguluje to *Ustawa o pracy socjalnej z rodzinami, dziećmi i młodzieżą* (2001).

⁸ Mowa o podejściu, w którym w procesie wyboru sposobu postępowania profilaktycznego wykorzystuje się najlepsze, aktualnie dostępne dowody naukowe, a także wiedzę o odbiorcach działań – ich charakterystyce, sytuacji i preferencjach.

tyczące potrzeby opracowywania nowych i doskonalenia obecnych programów oraz metod rozwiązywania problemów narkotykowych i alkoholowych zgodnie z wymogami Ministerstwa Nauki i Oświaty Ukrainy. Dekret nakazywał wprowadzenie do programów szkoleń kadry pedagogicznej nowoczesnych metod pracy profilaktycznej niezbędnych do podejmowania działań na rzecz przewycięzania negatywnych zjawisk wśród dzieci, młodzieży i studentów (Кабінет Міністрів України, 2013).

Zawarte w powyżej wymienionych aktach zapowiedzi realizowania profilaktyki opartej na naukowych podstawach w dużej mierze nie znalazły odzwierciedlenia w praktyce społecznej, czego potwierdzeniem jest między innymi wdrożony w 2015 roku przez Ministerstwo Polityki Społecznej Ukrainy *Państwowy standard usług z zakresu profilaktyki społecznej* (Міністерство Соціальної Політики України, 2015). Standard odwołuje się do tradycyjnego podejścia do profilaktyki społecznej (prowadzonej zarówno na rzecz ochrony zdrowia, jak i innych problemów społecznych), według którego działania profilaktyczne prowadzić należy na trzech poziomach: profilaktyki pierwszorzędowej, drugorzędowej i trzeciorzędowej⁹. Ta klasyfikacja nie uwzględnia aktualnego dorobku naukowego w dziedzinie profilaktyki, zgodnie z którym interwencje profilaktyczne polegające na osłabianiu działania czynników ryzyka i wzmacnianiu czynników chroniących mają na celu zakłócanie procesów lub sytuacji, które powodują ludzkie lub społeczne dysfunkcje (Coie i in., 1993). Poza zdezaktualizowanym pojmowaniem istoty profilaktyki wadą tradycyjnego podejścia są niejasne granice pomiędzy profilaktyką a leczeniem oraz brak precyzji w ocenie stopnia ryzyka lub zagrożeń (Ostaszewski, 2008). Podejście charakteryzuje także posługiwanie się metodami oddziaływań o niepotwierdzonej w badaniach naukowych skuteczności. Odzwierciedlają to liczne zapisy w rozporządzeniu odnoszące się do sposobów realizacji oddziaływań profilaktycznych, wśród których dominują strategie uważane w profilaktyce opartej na dowodach za uzupełniające¹⁰, a nie wiodące¹¹. Zarówno we wskazanym standardzie, jak i w praktyce społecznej brakuje zaleceń

⁹ W rozporządzeniu zamiennie używa się w odniesieniu do profilaktyki pierwszorzędowej terminu *podstawowa*, a do drugorzędowej terminu *wtórna*. Tradycyjny podział został zakwestionowany przez Mrazek i Haggerty (1994), o czym jest mowa w przypisie piątym.

¹⁰ To strategie, które nie wpływają skutecznie na ograniczenie czy eliminację danego zachowania ryzykownego. Zastosowane razem ze strategiami wiodącymi wzmacniają ich pozytywne działanie. Do strategii uzupełniających należą: przekaz wiedzy, organizacja czasu wolnego, edukacja rówieśnicza, trening umiejętności odmawiania (KBPN, b.d.w.).

¹¹ To strategie, których zastosowanie przynosi pożądane i udokumentowane w badaniach zmiany w zachowaniu dzieci i młodzieży. Należą do nich: rozwijanie umiejętności życiowych, edukacja normatywna, rozwijanie umiejętności rodziców, włączanie naturalnych mentorów, budowanie więzi ze szkołą (KBPN, b.d.w.).

do opracowywania bądź adaptowania programów profilaktycznych, których oddziaływania rozłożone byłyby w czasie, a ich skuteczność byłaby mierzona w badaniach ewaluacyjnych. Zmianę sytuacji w tym zakresie wspierają organizacje międzynarodowe takie jak: UNICEF, La Strada czy WHO, które finansują wiele programów edukacyjnych i profilaktycznych dotyczących zapobiegania zachowaniom ryzykownym dzieci i młodzieży, przemocy i konfliktom w środowiskach szkolnych i społecznościach lokalnych (często w związku z rosyjską agresją militarną we wschodniej części Ukrainy)¹².

Nowe możliwości dla rozwoju systemu profilaktyki zachowań ryzykownych dzieci i młodzieży otworzyło Rozporządzenie Rady Ministrów z 2017 roku w sprawie *Koncepcji rozwoju ochrony zdrowia psychicznego w Ukrainie na okres do 2030 roku* (Кабінет Міністрів України, 2017). Celem koncepcji jest utworzenie zintegrowanego, skutecznego systemu zdrowia psychicznego, prowadzącego do poprawy jakości życia obywateli z poszanowaniem ich praw i wolności. Do jego osiągnięcia wyznaczono Ministerstwo Zdrowia oraz wybrane centralne i lokalne władze wykonawcze, które zobowiązano do opracowania i realizacji planu działania na rzecz wdrożenia koncepcji. Zaprojektowany w 2018 roku plan w obszarach działań na rzecz poprawy usług z zakresu ochrony zdrowia, promocji zdrowia psychicznego, profilaktyki zaburzeń psychicznych i przeciwdziałania samobójstwom uwzględniał zadania związane z poprawą jakości pomocy świadczonej osobom z problemami alkoholowymi i narkotykowymi, i ich rodzinom oraz zwiększanie świadomości społecznej w zakresie szkód zdrowotnych, społecznych i gospodarczych spowodowanych piciem alkoholu i używaniem narkotyków. W planie uwzględniono zadanie przygotowania projektu drugiego dekreту z Państwową Strategią Antynarkotykową na lata 2021–2025¹³.

Kolejnym ważnym elementem potrzebnym do tworzenia i rozwoju systemu profilaktyki jest wiedza o procesach i problemach społecznych pochodząca z badań naukowych. Głównym źródłem wiedzy o rozmiarach zjawisk wynikających z używania substancji psychoaktywnych i innych zachowań ryzykownych w Ukrainie są badania prowadzone przez Państwową Akademię Nauk Pedagogicznych Ukrainy, a także Ukraiński Instytut Badań Społecznych im. Aleksandra Yaremenko – niezależną badawczą organizację pozarządową, oraz organizacje międzynarodowe takie jak: WHO, UNICEF czy agendy UE. Na szczególną uwagę

¹² Przykładem jest program *Niebezpieczne sprawy dla dzieci. Przeciwdziałanie zaangażowaniu* adresowany do uczniów, nauczycieli, wychowawców, rodziców, liderów klas, psychologów szkolnych, studentów wyższych uczelni o profilu pedagogicznym, dyrektorów szkół, policjantów, pracowników organizacji pozarządowych (Андреевкова і in., 2017).

¹³ Opracowany projekt planu nadal oczekuje na zatwierdzenie przez Radę Ministrów. Zaczepnięte 13 marca 2020. Strona internetowa https://moz.gov.ua/uploads/1/8553-pro_20181113_1_dod.pdf

zasługuje działalność wymienionego Instytutu, który prawie od 30 lat realizuje projekty i programy naukowe dotyczące monitorowania problemów zdrowotnych i rozwojowych dzieci i młodzieży w skali całego kraju. Do szczególnych osiągnięć tej organizacji należy zaliczyć wieloletni udział w uznanych na świecie i w Europie badaniach *Health Behaviour in School-aged Children* (HBSC)¹⁴ (uczestnictwo od 2002 roku), *The European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs* (ESPAD)¹⁵ (uczestnictwo od 1995 roku). Przegląd literatury naukowej wykorzystywanej w raportach z badań dowodzi niedostatku prac naukowych w języku ukraińskim z wynikami innych badań nad rozmiarami i specyfiką zachowań ryzykownych. Potwierdza to między innymi apel realizatorów badań ESPAD z 2019 roku o systematyczne przeprowadzanie badań, których wyniki stałyby się podstawą projektowania rozwiązań służących zachowaniu, poprawie i promocji zdrowia społeczeństwa ukraińskiego (Балакірева і in., 2019). Wyjątek stanowi tu aktywność badaczy z Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego im. Iwana Franka w Drohobyczu, oraz z Uniwersytetu Narodowego Politechnika Lwowska, którzy zachęceni przez Państwową Agencję Rozwiązywania Problemów Alkoholowych i Instytut Psychiatrii i Neurologii w Warszawie zrealizowali badania poświęcone wybranym aspektom zdrowia psychicznego młodzieży z obwodu lwowskiego w zachodniej Ukrainie¹⁶. Były one częścią badań mokatowskich, mających w Polsce ponad 30-letnią tradycję¹⁷, a ich celem była ocena rozmiarów zjawiska używania substancji psychoaktywnych i innych zachowań ryzykownych oraz zaburzeń zdrowia psychicznego młodzieży 15-letniej, a także dostarczenie wiedzy niezbędnej do planowania lokalnych strategii profilaktycznych i interwencyjnych.

¹⁴ Badania HBSC są unikalnym źródłem wiedzy o kondycji zdrowotnej i stylu życia dzieci i młodzieży (obejmującego szeroki kontekst społeczny tj. rodzina, szkoła czy rówieśnicy). Realizuje je założony w 1982 roku, stale powiększający się, sojusz badaczy (obecnie liczy on 49 krajów i regionów w Europie i Ameryce Północnej). W badaniach co cztery lata uczestniczą 11-, 13- i 15-latkowie.

¹⁵ Badania ESPAD to część *Europejskiego programu badań szkolnych nad używaniem alkoholu i narkotyków*. Ich celem jest monitorowanie zjawiska używania substancji psychoaktywnych przez młodzież szkolną w wieku od 14 do 17 lat. Wyniki badań są źródłem danych do kreowania i ewaluacji polityki społecznej państw wobec substancji psychoaktywnych oraz szeroko rozumianej profilaktyki adresowanej do młodzieży, zarówno na poziomie krajowym, jak i europejskim. W 2015 roku badania przeprowadzono w 34 krajach w Europie.

¹⁶ Badania sfinansowała PARPA. Realizację wsparły władze obwodu lwowskiego i Fundacja „Caritas” z Drohobycza. Ze strony ukraińskiej badania realizowali Svitlana Shchudlo, Larysa Klymanska, Hałyna Herasym, Olha Herus, Viktor Savka, Iryna Mirchuk (Ostaszewski i in., 2017).

¹⁷ Badania mokatowskie to badania podłużne realizowane od 1984 roku, co cztery lata na terenie warszawskich dzielnic: Mokotów, Ursynów i Wilanów, przez zespół z Pracowni Profilaktyki Młodzieżowej „Pro-M” z Instytutu Psychiatrii i Neurologii w Warszawie.

Istotną kwestią we wdrażaniu do praktyki społecznej rekomendacji z badań i powstałych na ich podstawie rozwiązań jest zabezpieczenie przez państwo funduszy celowych. Finansowanie zadań profilaktycznych pozostaje w gestii władz obwodowych, które mają za zadanie wyasygnować z budżetów własnych środki na cele profilaktyczne. Jednakże trudna sytuacja społeczno-gospodarcza Ukrainy uniemożliwia samorządom dofinansowywanie działalności profilaktycznej na miarę potrzeb społecznych.

Podsumowując, można powiedzieć, że w Ukrainie widoczne są liczne działania państwa na rzecz rozwoju systemu szeroko pojętej profilaktyki uzależnień. Podejmowane są próby zrównania regulacji prawnych z obowiązującymi w tym zakresie przepisami w UE. Wprowadza się do ich części terminologię charakterystyczną dla standardów jakości w profilaktyce stosowanych w UE i wielu innych krajach. Jednakże w praktyce społecznej brakuje zmian, które potwierdzałyby konstytuowanie się systemu profilaktyki opartego na aktualnych podstawach naukowych, co jest jedyną gwarancją osiągnięcia oczekiwanych zmian społecznych w kwestii rozwiązywania problemów wynikających z zachowań ryzykownych dzieci, młodzieży i dorosłych. Nie bez znaczenia jest tu mała popularność współczesnego dorobku nauki o profilaktyce, co przekłada się na deficyt teorii i badań naukowych, a w rezultacie na brak odpowiednio wykształconych kadr do realizacji działań profilaktycznych na poziomie szkolnictwa wyższego.

Partnerstwo polsko-ukraińskie na rzecz rozwoju systemu profilaktyki zachowań ryzykownych dzieci i młodzieży w obwodzie lwowskim

W ostatnich pięciu latach za sprawą wdrożenia w Polsce *Narodowego programu zdrowia na lata 2016–2020*¹⁸ (NPZ), w którym współpraca międzynarodowa w zakresie profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych i narkotykowych stała się jednym z celów strategicznych¹⁹, pojawiły się nowe możliwości rozwijania polsko-ukraińskiego partnerstwa. NPZ umożliwił stronie polskiej finansowanie współpracy na rzecz rozwoju systemu profilaktyki uzależnień w Ukrainie, rozumianej jako działania o charakterze uprzedzającym, a nie tylko leczniczym²⁰.

¹⁸ Mowa o Rozporządzeniu Rady Ministrów (2016).

¹⁹ Mowa o zapisie zawartym w NPZ pod nazwą: Działanie nr 3.5 w ramach Zadania nr 5. *Krajowy program profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych*, Cel operacyjny nr 2. Profilaktyka i rozwiązywanie problemów związanych z używaniem substancji psychoaktywnych, uzależnieniami behawioralnymi i innymi zachowaniami ryzykownymi.

²⁰ Polskie działania wspierające tworzenie systemowych rozwiązań pojawiły się już w 2013

W 2016 roku PARPA, odpowiadając na potrzeby środowiska zajmującego się edukacją, profilaktyką i terapią uzależnień na terenie obwodu lwowskiego, zainicjowała we współpracy z Fundacją Charytatywną Caritas Diecezji Samborsko-Drohobyckiej UGCC²¹ projekt typu „badania w działaniu”. Jego celem było wdrażanie i rozwijanie w profilaktyce skoncentrowanej na rozwiązywaniu problemów alkoholowych podejścia opartego na dowodach naukowych, w zgodzie z potrzebami i możliwościami ukraińskich partnerów. Po analizie tła i kontekstu stosowanych w zachodniej Ukrainie praktyk profilaktycznych oraz diagnozie potrzeb projekt został ukierunkowany na sformułowanie planu ogólnego, ocenę zasobów, zaangażowanie interesariuszy oraz realizację uzgodnionych działań i ich monitorowanie (Okulicz-Kozaryn i Brzózka, 2018). W opracowanym przez PARPA planie ogólnym znalazło się zalecenie, by ukraińscy naukowcy i praktycy koncentrowali się w swoim rozwoju zawodowym na profilaktyce opartej na dowodach naukowych (Okulicz-Kozaryn, 2017). W 2017 roku partnerzy ukraińscy zyskali realną możliwość rozwoju kompetencji profilaktycznych za sprawą konkursu ogłoszonego przez PARPA²², dotyczącego wspierania rozwoju systemu profilaktyki i kształcenia specjalistów w zakresie przeciwdziałania zachowaniom ryzykownym dzieci i młodzieży w Ukrainie. Dwuletnie dofinansowanie na lata 2017–2019 uzyskał projekt o charakterze naukowo-metodycznym pn. *Polsko-ukraińska współpraca naukowo-metodyczna na rzecz wspierania rozwoju systemu profilaktyki i kształcenia specjalistów w zakresie przeciwdziałania zachowaniom ryzykownym dzieci i młodzieży w Ukrainie*²³ złożony przez zespół z Katedry Pe-

roku, jednak dotyczyły leczenia uzależnień. W ramach *Krajowego programu przeciwdziałania narkomanii* KBPN rozpoczęło realizację projektu *Doskonalenie kompetencji zawodowych terapeutów uzależnień w oparciu o najlepsze praktyki stosowane w państwach Unii Europejskiej*, którego finansowanie zaferowała Grupa Pompidou (KBPN, 2013).

²¹ To publiczna organizacja charytatywna non-profit. Działa od 2000 roku na terenie południowo-zachodniej części obwodu lwowskiego. Jej misją jest pomoc najbardziej potrzebującym, bez względu na religię, płeć, poglądy polityczne czy narodowość. Zaś celem działalności jest: niesienie pomocy osobom w sytuacjach kryzysowych, przeciwdziałanie biedzie i patologiom społecznym, walka z kryzysem społecznym, wspieranie budowy społeczeństwa obywatelskiego i eurointegracji Ukrainy.

²² Dofinansowanie w trybie konkursowym na zadania z zakresu zdrowia publicznego udzielane jest na podstawie art. 88 ust. 6 ustawy z dnia 19 listopada 2009 r. o grach hazardowych (Dz.U. 2016 poz. 471) oraz zgodnie z § 3 ust. 1 rozporządzenia Ministra Zdrowia z dnia 4 stycznia 2016 r. w sprawie szczególnych warunków uzyskiwania dofinansowania realizacji zadań z zakresu ochrony zdrowia, trybu składania wniosków oraz przekazywania środków Funduszu Rozwiązywania Problemów Hazardowych (Dz.U. 2016 poz. 24).

²³ Projekt był finansowany ze środków przyznanych w trybie konkursowym autorce projektu Wioletcie Junik przez Państwową Agencję Rozwiązywania Problemów Alkoholowych na realizację zadania nr 56/3.5/17/DEA pn. *Współpraca zagraniczna mająca na celu rozwijanie systemu profilaktyki i kształcenia specjalistów w dziedzinie profilaktyki zachowań ryzykownych dzieci i młodzieży na*

dagogiki Opiekuńczej i Profilaktyki Społecznej (KPOiPS) z Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego (UKW) w Bydgoszczy²⁴. Projekt opierał się na założeniu, że kluczową strategią rozwoju każdego systemu profilaktyki uzależnień musi być edukacja społeczna, która jest ważnym elementem zmiany społecznej. Z tego względu projekt ukierunkowano na inicjowanie zmian w systemie dotychczasowego kształcenia kadr odpowiedzialnych za edukację społeczną w zakresie profilaktyki (pedagogów, psychologów, pracowników socjalnych), w myśl założenia, że odpowiednio przygotowani specjaliści mogą być autorami nowych rozwiązań o charakterze profilaktycznym w pracy z dziećmi i młodzieżą, ich rodzinami oraz środowiskiem lokalnym.

W Ukrainie na poziomie szkolnictwa wyższego nie ma formalnych rozwiązań dotyczących kształcenia przyszłych specjalistów w zakresie profilaktyki zachowań ryzykownych dzieci i młodzieży zgodnie z podejściem opartym na dowodach naukowych i standardami obowiązującymi w UE. Takie kształcenie pozostaje nadal w sferze rekomendacji na poziomie regulacji prawnych. Dlatego realizację projektu przewidziano na uczelni wyższej, by zapewnić trwałość zmiany społecznej za pośrednictwem kadry akademickiej, która zazwyczaj ma wieloletni wpływ na jakość kształcenia przyszłych kadr profilaktyków i może zapewnić jego ciągłość. Wybór miejsca realizacji projektu był podyktowany prośbą Fundacji Charytatywnej Caritas Diecezji Samborsko-Drohobyckiej UGCC skierowaną do PARPA, o podjęcie współpracy na rzecz rozwiązywania problemów uzależnień. Biorąc pod uwagę znaczącą rolę, jaką Fundacja odgrywa w środowisku lokalnym, obwodzie lwowskim i całym kraju, PARPA nawiązała porozumienie o realizacji projektu z Państwowym Uniwersytetem Pedagogicznym im. Iwana Franko (PUPIF) w Drohobyczu²⁵.

Celem projektu było opracowanie innowacyjnej koncepcji i modułu kształcenia²⁶ dla kierunków studiów: praca socjalna, psychologia praktyczna i socjologia, w ramach których przygotowywano by studentów do pracy w dziedzinie profilaktyki zachowań ryzykownych dzieci i młodzieży. Oprócz siedmioosobowej kadry akademickiej reprezentującej jednostki prowadzące poszczególne kierunki studiów do projektu włączono siedmiu interesariuszy zewnętrznych z instytucji

Ukrainie – (Umowa nr 36/56/3.5/17/DEA pomiędzy PARPA i UKW z dnia 21.09.2017 r.). Wysokość alokacji wyniosła 443 273 zł.

²⁴ Zespół od ponad 20 lat prowadzi badania podstawowe i stosowane, bierze udział w rozwijaniu systemu polskiej profilaktyki opartej na naukowych podstawach: realizuje stosowane badania na zlecenie państwowych agencji. Skład stałego zespołu realizatorów projektu to: Maria Deptuła, Jolanta Jarczyńska i Wioletta Junik – autorka i kierownik projektu.

²⁵ Projekt jest pierwszym tego typu przedsięwzięciem realizowanym w zachodniej Ukrainie za pośrednictwem polskiej instytucji rządowej.

²⁶ Szczegółowy opis powstawania koncepcji i modułu znajduje się w: Junik (2019).

zobligowanych do realizacji działań profilaktycznych w środowisku lokalnym. Uczestnictwo praktyków-profilaktyków było istotne z uwagi na ich bezpośrednią styczność z zachowaniami ryzykownymi dzieci i młodzieży oraz problemami społecznymi ich rodzin, jak również na ich znajomość potrzeb i zasobów w zakresie profilaktyki uzależnień w środowisku lokalnym. Podstawową metodą realizacji celu było dzielenie się wiedzą o teoretycznych podstawach profilaktyki zachowań ryzykownych dzieci i młodzieży, wynikami badań naukowych i rozwiązaniami wykorzystywanymi do wprowadzania zmiany społecznej poprzez innowacyjną koncepcję kształcenia przyszłych kadr do realizacji zadań z zakresu profilaktyki uzależnień w społeczeństwie.

Projekt był dwuetapowy. Pierwszy etap obejmował przygotowywanie się kadry akademickiej z PUPIF i praktyków-profilaktyków do opracowania koncepcji i modułu kształcenia dla wybranych kierunków studiów. Punktem wyjścia była diagnoza zapotrzebowania kadry akademickiej, praktyków-profilaktyków i studentów na określoną wiedzę i umiejętności niezbędne do podejmowania skutecznych działań z zakresu profilaktyki zachowań ryzykownych dzieci i młodzieży. Pomiar obejmował także samoocenę poziomu wiedzy i umiejętności z tego zakresu.

Na podstawie ustalenia rozbieżności pomiędzy oceną zapotrzebowania na określoną wiedzę i umiejętności a poziomem samooceny posiadanych zasobów zespół realizujący projekt przygotował dla kadry akademickiej i praktyków-profilaktyków program rozwijania profilaktycznych kompetencji zawodowych. Szkolenia zrealizowano w formie wykładów interaktywnych i warsztatów metodycznych podczas trzech seminariów naukowo-metodycznych i trzech oddzielnych sesji warsztatowych. Uczestnicy projektu wzięli udział w wykładach (49 godzin) i warsztatach (47 godzin), oraz wizytach studyjnych w polskich instytucjach specjalizujących się w profilaktyce uzależnień (10 godzin). Treści programu doskonalenia zawodowego w porozumieniu z partnerami z Ukrainy ulokowano w następujących obszarach tematycznych:

- stan profilaktyki społecznej w Ukrainie;
- rozwój i funkcjonowanie systemu profilaktyki uzależnień w Polsce;
- rozwój kompetencji zawodowych do pracy profilaktycznej w Polsce i Ukrainie;
- koncepcja i rozwiązania stosowane w kształceniu specjalistów z zakresu profilaktyki na UKW w Bydgoszczy;
- uwarunkowania i mechanizmy zachowań ryzykownych dzieci i młodzieży;
- profilaktyka zachowań ryzykownych – istota i podstawy;
- budowanie systemu wczesnej profilaktyki ryzykownych zachowań dzieci i młodzieży na naukowych podstawach;

- jakość w profilaktyce;
- dobre praktyki profilaktyczne w Polsce i na świecie;
- kompetencje profilaktyka do pracy z jednostką i grupą wychowawczą/profilaktyczną;
- profilaktyka w szkole;
- profilaktyka zachowań ryzykownych w wybranych grupach ryzyka.

Z powodu deficytu publikacji naukowych z zakresu profilaktyki opartej na naukowych podstawach niezbędnych w procesie szkolenia, w ramach projektu oprócz materiałów szkoleniowych przygotowane zostały dwie monografie poświęcone wyłącznie profilaktyce zachowań ryzykownych dzieci i młodzieży²⁷.

Na drugim etapie projektu kadra akademicka przy współudziale praktyków-profilaktyków pracowała nad teoretyczną i praktyczną koncepcją kształcenia akademickiego przyszłych specjalistów w dziedzinie profilaktyki uzależnień. Następnie pod superwizją realizatorów projektu z UKW kadra akademicka sprowadziła koncepcję do postaci modułu kształcenia dedykowanego studentom kierunków praca socjalna, psychologia praktyczna i socjologia²⁸. Na kształcenie teoretyczne przeznaczono w ramach modułu 120 godzin, a na przygotowanie praktyczne 90 godzin. Szczegóły konstrukcji modułu znajdują się w tabeli 1.

²⁷ Pierwszą pracę autorstwa Marii Deptuły, Alicji Potorskiej i Szymona Borsicha pt. *Wczesna profilaktyka problemów w rozwoju psychospołecznym i ryzykownych zachowań dzieci i młodzieży*, przetłumaczono na j. ukraiński i opublikowano w 2019 roku pt. *Рання профілактика проблем психосоціального розвитку і ризикованої поведінки дітей та молоді*. Monografia w obydwu wersjach językowych została przekazana do kilkudziesięciu bibliotek akademickich w Polsce i w Ukrainie, a jej elektroniczną wersję zamieszczono w repozytoriach UKW i PUPIF do powszechnego dostępu. Druga monografia pt. *Profilaktyka zachowań ryzykownych wieku dorastania* napisana ze środków projektu przez Wioletę Junik, Jolantę Jarczyńską i Annę Borucką jest na etapie redakcji i poszukiwania dofinansowania publikacji w polskiej wersji językowej.

²⁸ Prace wykonywała część kadry akademickiej z zespołu projektowego Svitlana Shchudlo, Valentina Stec, Iryna Mirchuk, Ihor Zubrytsky uprawniona na poszczególnych kierunkach studiów do przygotowywania dokumentacji procesu kształcenia.

Tabela 1
Plan modułu kształcenia

Kierunek studiów / specjalność			Semestr	Godziny/pkt. ECTS	Liczba godzin ogółem	Wykłady	Ćwiczenia	Praca samodzielna
Praca socjalna	Psychologia praktyczna	Socjologia						
Profilaktyka społeczna			4	90/3	30	15	15	60
Teoretyczne podstawy profilaktyki zachowań ryzykownych			5	90/3	30	15	15	60
Diagnozowanie i projektowanie w profilaktyce zachowań ryzykownych			6	90/3	30	15	15	60
Profilaktyka w instytucjach oświaty	Psychoprofilaktyka uzależnień	Profilaktyka w grupach społecznych	6	90/3	30	15	15	60
Praktyka socjalno-pedagogiczna	Praktyka profilaktyczna w pracy psychologa praktyka	Praktyka socjologiczna	6/8/6	90/3				

Źródło: opracowanie własne

Ostatnim zadaniem było opracowanie przez kadre akademicką szczegółowej dokumentacji modułu kształcenia, zgodnej z przepisami obowiązującymi w ukraińskim szkolnictwie wyższym, zawierającej opis efektów uczenia się, programy nauczania oraz przewodniki metodyczne do realizacji poszczególnych zajęć w ramach przedmiotów nauczania. Dodatkowo przygotowano opracowanie zawierające prezentację założeń teoretycznych modułu kształcenia oraz syntetyczny opis jego konstrukcji²⁹, co w przyszłości umożliwiłoby popularyzację koncepcji i modułu kształcenia w innych ośrodkach akademickich w Ukrainie.

²⁹ Opracowanie przygotowała Shchudlo (2019).

Podsumowanie

Rozwój systemu profilaktyki społecznej, którego elementem jest przeciwdziałanie wszelkim problemom wynikającym z zagrożeń szeroko pojętego zdrowia obywateli, to długi i skomplikowany proces w każdym państwie. Jego powodzenie zależy od wielu czynników. Podstawy systemu tworzą właściwe regulacje prawno-administracyjne, jak i uwarunkowania ekonomiczno-organizacyjne, które w Ukrainie są na etapie tworzenia. Kolejna ważna dla rozwoju systemu profilaktyki kwestia to odpowiedni kontekst społeczno-kulturowy, który polegać powinien na nadaniu profilaktyce istotnego znaczenia w społeczeństwie. To oznacza zaakceptowanie faktu, że profilaktyka ma sens wówczas, kiedy jest prowadzona przed wystąpieniem problemów i warto i należy w nią inwestować długofalowo. By takie przekonania stały się powszechne, niezbędna jest edukacja społeczeństwa przeprowadzana przez specjalistyczne kadry dysponujące aktualną wiedzą i umiejętnościami z dziedziny profilaktyki opartej na naukowych podstawach. Kluczowe w tym zakresie jest doskonalenie kadr przygotowujących kandydatów do pracy profilaktycznej ze społeczeństwem na każdym etapie edukacji i w każdym środowisku. Szczególnie kadry akademickiej odpowiedzialnej za tworzenie i popularyzację aktualnego dorobku naukowego, który stanowi ważną podstawę rozwoju społecznego. Zarówno przez wykorzystywanie go do monitorowania procesów społecznych w badaniach naukowych, jak i do projektowania nowoczesnych koncepcji kształcenia wyższego, które będą adekwatną odpowiedzią na aktualne potrzeby i problemy społeczne. Stąd inwestowanie w rozwój kadr akademickich w Ukrainie powinno stanowić istotny element polityki społecznej, co z opisanych na wstępie powodów jest trudne. W takiej sytuacji pomocna jest współpraca międzynarodowa polegająca na dzieleniu się dorobkiem i doświadczeniem, która może uruchamiać zmiany społeczne i przynosić korzyści każdej ze stron. Opisany powyżej projekt, oprócz rezultatu w postaci innowacyjnego modułu kształcenia na poziomie szkolnictwa wyższego w Ukrainie, stał się katalizatorem do poszukiwania nowych obszarów dalszej współpracy naukowej i dydaktycznej na polu profilaktyki zachowań ryzykownych dzieci i młodzieży.

Bibliografia

- Brotherhood A., Sumnall H.R. (2011). *Europejskie standardy jakości w profilaktyce uzależnień od narkotyków. Podręcznik dla specjalistów profilaktyki uzależnień*. Przeł. P. Nowocień. Warszawa: Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii.

- Coie J.D., Watt N.F., West S.G. i in. (1996). Profilaktyka: teoria i badania. Ramy teoretyczne i wybrane wytyczne narodowego programu badawczego. Przeł. H. Grzegółkowska-Klarkowska. *Nowiny Psychologiczne*, 2, 15–37.
- Główny Inspektorat Sanitarny (2018). Zacierpnięte 1 marca 2020. Strona internetowa <https://gis.gov.pl/dzialalnosc-gospodarcza/prekursory-narkotykw-kategorii-2-i-3/>
- Informacja o realizacji działań wynikających z Krajowego Programu Przeciwdziałania Narkomanii w 2013 r. Druk nr 2852.* (2013). Krajowe Biuro do spraw Przeciwdziałania Narkomanii. Zacierpnięte 13 marca 2020. Strona internetowa <https://bip.kbpn.pl/ftp/Informacja%20o%20realizacji%20KPPN%20za%20rok%202013.pdf>
- Junik W. (2019). Koncepcja rozwoju systemu profilaktyki i kształcenia specjalistów w zakresie profilaktyki zachowań ryzykownych dzieci i młodzieży w Ukrainie. *Studia Pedagogica Ignatiana*, 22(3), 19–37.
- Krajowe Biuro do spraw Przeciwdziałania Narkomanii (bdw). Zacierpnięte 10 lutego 2020. Strona internetowa <https://programyrekomendowane.pl/stroony/artykuly/strategie,9#uzupelniajace-strategie-profilaktyczne>
- Krajowe Biuro do spraw Przeciwdziałania Narkomanii (bdw). Zacierpnięte 10 lutego 2020. Strona internetowa <https://programyrekomendowane.pl/stroony/artykuly/strategie,9#wiodace-strategie-profilaktyczne>
- Okulicz-Kozaryn K., Brzózka K. (2018). *How to apply evidence-based approach to alcohol problems solving in western Ukraine?*. Referat wygłoszony podczas: The 44th Annual Alcohol Epidemiology Symposium of the Kettil Bruun Society, Chiang Mai. Thailand.
- Okulicz-Kozaryn K. (2017). Profilaktyka jako dziedzina naukowa i teoretyczna. W: *Materiały z panelu eksperckiego zrealizowanego przez Fundację Masz Szansę w ramach zadania publicznego na zlecenie Ministerstwa Edukacji Narodowej w ramach programu Bezpieczna+*. Umowa nr MEN/2016/DWKI/1175. Zacierpnięte 3 lutego 2020. Strona internetowa https://www.profilaktycy.pl/images/zasoby_pliki/panel06/drOkulicz-Kozaryn.pdf
- Ostaszewski K. (2005). Nowe definicje poziomów profilaktyki. *Remedium*, 7–8, 149–150.
- Ostaszewski K. (2008). Zapobieganie używaniu substancji psychoaktywnych. W: B. Woynarowska (red.), *Edukacja zdrowotna. Podręcznik akademicki*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Ostaszewski K. (2016). *Standardy profilaktyki*. Warszawa: Krajowe Biuro do spraw Przeciwdziałania Narkomanii.
- Ostaszewski K. (red.) (2017). *Monitorowanie zachowań ryzykownych, zachowań nałogowych i problemów zdrowia psychicznego 15-letniej młodzieży. Badania mokatowskie 2004–2016. Badania ukraińskie, obwód lwowski 2016*. Warszawa: Wydawnictwo IPiN.

- Poleszak W. (2019). *System oddziaływań profilaktycznych w Polsce – stan i rekomendacje dla zwiększenia skuteczności i efektywności planowania i realizowania działań profilaktycznych w mikro i makro skali. Końcowe rekomendacje i kierunki działań*. Lublin: Fundacja Masz Szansę. Zaczepnięte 1 marca 2020. Strona internetowa https://bip.men.gov.pl/wp-content/uploads/sites/2/2019/09/3.-system-oddziaływań-profilaktycznych-w-polsce_rekomendacje_koncowe.pdf
- Porzak R. (red.) (2019). *Profilaktyka w szkole*. Lublin: Fundacja Masz Szansę. Zaczepnięte 1 marca 2020. Strona internetowa https://bip.men.gov.pl/wp-content/uploads/sites/2/2019/09/3.-system-oddziaływań-profilaktycznych-w-polsce_rekomendacje_koncowe.pdf
- Romaniuk P., Semigina T. (2018). Ukrainian health care system and its chances for successful transition from Soviet legacies. *Globalization and Health*, 14. Zaczepnięte 1 lutego 2020. Strona internetowa <https://doi.org/10.1186/s12992-018-0439-5>
- Rozporządzenia Rady Ministrów w sprawie Narodowego Programu Zdrowia na lata 2016–2020 z dnia 4 sierpnia 2016 r. (2016). Dz.U. poz. 1492.
- Stosunki UE–Ukraina. Układ stowarzyszeniowy* (bdw). Zaczepnięte 14 lutego 2020. Strona internetowa <https://www.consilium.europa.eu/pl/policies/eastern-partnership/ukraine/>
- Shchudlo S. (2019). *Koncepcja modułu edukacyjnego. Zasady profilaktyki zachowań ryzykownych dzieci i młodzieży. Niepublikowany raport*. Drohobycz: Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny im. Iwana Franko.
- Traktat o Unii Europejskiej. Dziennik Ustaw 2004.90.864/30. Zaczepnięte 1 lutego 2020. Strona internetowa http://oide.sejm.gov.pl/oide/index.php?option=com_content&view=article&id=14803&Itemid=945
- Андрєєнкова В.Л., Берзіня О.О., Бовсуновська Т.А., Дорошенко І.А., Калашник О.А., Ковальчук Л.Г., Колісник О.В., Кравчук О.В., Кривуляк А.О., Левченко К.Б., Лисенко С.М., Мартиненко З.М., Мікель М., Панок В.Г., Разводова Т.О., Стасюк Т.В., Третиннікова Л.А. (2017). *Небезпечні Квести Для Дітей: Профілактика Залучення Методичні Рекомендації*. Київ: Представництво дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні. Zaczepnięte 13 lutego 2020. Strona internetowa https://rada.info/upload/users_files/39420786/c20665c311cfdcb4ad3f7cecb246b838.pdf
- Балакірева О.М., Бондар Т.В., Даниленко Г.М., Левін Р.Я., Нгуєн Н.-М.К., Павлова Д.М., Пивоварова Н.П., Сакович О.Т., Флярковська О.В., Шевченко С.Л. (2019). *Соціальна обумовленість та показники здоров'я підлітків та молоді за результатами соціологічного дослідження в межах міжнародного проекту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді»*. Київ: Український інститут соціальних досліджень

- імені Олександра Яременка. Zaczepnięte 1 lutego 2020. Strona internetowa http://www.uisr.org.ua/img/upload/files/HBSC_2018_web.pdf
- Концепція розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року № 1018 від 27.12.2017.* Zaczepnięte 6 lutego 2020. Strona internetowa <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1018-2017-p>
- Наказ Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги профілактики від 10 вересня 2015 р. № 912.* Міністерство Соціальної Політики України. Zaczepnięte 7 lutego 2020. Strona internetowa <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1155-15>
- Про дотримання чинного законодавства України при наданні додаткових освітніх послуг у дошкільних навчальних закладах від 12.11.2013 № 1/9-803* Міністерство освіти і науки, молоді та спорту Автономної Республіки Крим, департаменти (управління) освіти і науки, молоді та спорту обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій. Міністерство освіти і науки України. Zaczepnięte 13 marca 2020. Strona internetowa <https://mon.gov.ua/storage/app/media/npa/5a1fe80c31bcc.pdf>
- Розпорядження Про затвердження плану заходів щодо виконання Концепції реалізації державної політики у сфері протидії поширенню наркоманії, боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів на 2011–2015 роки від 22 листопада 2010 р. N 2140-р.* Кабінет Міністрів України. Zaczepnięte 8 lutego 2020. Strona internetowa <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2140-2010-p>
- Розпорядження Про схвалення Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року від 28 серпня 2013 р. № 735-р.* Кабінет Міністрів України. Zaczepnięte 3 lutego 2020. Strona internetowa <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/246715472>
- Щудло С., Юнік В., Окуліч-Козарин К. (2019). Перспективи й ризики практичного впровадження Базованої на доказах профілактики Ризикованої поведінки дітей та молоді. В: С. Щудло, О. Заболотної, Л. Загоруйко (за ред.) *Імплементация європейських стандартів в українські освітні дослідження. Збірник матеріалів III Міжнародної наукової конференції Української асоціації дослідників освіти*, Київ -Дрогобич: Національна академія педагогічних наук України.
- Закон України Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю.* Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 42, ст.213. Zaczepnięte 6 lutego 2020. Strona internetowa <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14>